

Plötsliga massmord på allmän plats har blivit en vardagsnyhet i USA. Men masskjutningarna sker sällan spontant.

Ett febrilt samarbete pågår mellan psykologer och FBI för att stoppa nästa dåd.

FOTO: ISTOCKPHOTO

FOTO: JEFFERSON COUNTY SHERIFF'S DEPT/TT

D

EN 17-ÅRIGE POJKEN OCH hans 15-åriga vän på gymnasieskolan Riverbend high school i Spotsylvania, Virginia, USA, hade skaffat en pistol och flera gevär. Och de hade en plan: att ringa in ett falskt bombhot och skjuta ihjäl så många elever och lärare som möjligt när de lockats ut från skolan. En elev berättade senare att 17-åringen en fredag i oktober sagt åt honom att inte komma till skolan på måndag, eftersom "någonting kommer att hända." Det började också dyka upp hot på Twitter.

En elev tipsade skolans ledning, som kopplade in ett så kallat riskbedömningsteam som bedömde hotet som trovärdigt. Tonåringarna greps av polisen i slutet av oktober 2015.

FLER ÄN 40 personer har enligt en sammanställning av CNN åtalats för att ha planerat skolmassakrer "av Columbine-typ" sedan 1999, då Eric Harris och Dylan Klebold sköt ihjäl 13 och skadade 24 personer på Columbine high school i Colorado. Under 2015 fortsatte masskjutningar att dominera amerikansk nyhetsrapportering.

Juni: Dylann Storm Roof skjuter ihjäl nio svarta kyrkobesökare i Charleston, South

TEXT JONAS CULLBERG & ERIK AUGUSTIN PALM

Carolina. Oktober: Christopher Sean Harper-Mercer dödar åtta studiekamrater och en lärare på Umpqua community college i Roseburg, Oregon.

December: Syed Rizwan Farook och Tashfeen Malik öppnar eld på en julfest i San Bernardino, Kalifornien, och dödar 14 människor.

Sedan 2011 har antalet masskjutningar trefaldigats, enligt en studie av forskare vid Harvard school of public health, som definierar fenomenet som attacker i offentliga miljöer där fler än fyra personer dödas. Att försöka begränsa tillgången till vapen, något som det amerikanska psykologförbundet och en majoritet av den icke-konservativa delen av befolkningen förespråkar, går mycket trögt. Många trodde förgäves att Sandy Hook-massakern i Newtown, Connecticut 2012, där 20-åriga Adam Lanza sköt ihjäl 20 lågstadiesbarn och sju vuxna, skulle bli en vändpunkt i vapendebatten.

Samtidigt är en förebyggande metod på frammarsch.

Threat assessment – riskbedömning – bygger på samarbete mellan ett team bestående av specialutbildade psykologer, socialarbetare och poliser. En privat industri har växt fram och experter på området har samlats i organisationen *Association of threat assessment professionals*. Det amerikanska psykologförbundet APA ger sedan 2014 ut en specieltidning om ämnet, och antalet kurser och konferenser ökar. FBI och det amerikanska skolverket rekommenderar alla grundskolor och gymnasieskolor att ha egna riskbedömningsteam.

RISKBEDÖMNING ÄR EN process i tre steg: identifiering, utvärdering och ingripande. Det börjar ofta med att en person noterar ett märkligt beteende hos någon i närheten. Det kan vara en anställd på ett företag som hör en hotfull kommentar från en kollega, eller en lärare som bekymrar sig över våldsfantasier hos en elev.

– Riskbedömning inleds vanligen med att man inter-

vjuar den student som betett sig hotfullt, och personer som bevittnat beteendet, berättar Dewey Cornell, rättspsykolog vid University of Virginia. Han har tillsammans med sitt forskarlag utvecklat en modell för riskbedömning på skolor. Gruppen har de senaste 15 åren tränat tusentals riskbedömningsteam i USA och Kanada. Frågan tas på särskilt stort allvar i hans hemdelstat sedan massakern på universitetet Virginia tech 2007, då en student sköt ihjäl 32 personer.

– Många upplevda hot handlar i själva verket bara om att en elev pratar på ett visst sätt, och kan lösas genom diskussion, förklarar Dewey Cornell.

Den typen kallas för ”övergående hot”. Hot som inte går att lösa snabbt kallas för ”verkliga hot” enligt Virginia-modellen.

– Då handlar det om att vidta åtgärder som hindrar hotet från att förverkligas, samtidigt som teamet undersöker omständigheterna. Det kan handla om konfliktlösning, psykologhjälp, att polisen kopplas in eller en kombination av dessa. Varje fall har sin individuella lösning, säger Dewey Cornell.

För att ha möjlighet att förhindra en massskjutning gäller det att se varningstecknen i tid – något som omgivningen missat i fall som Charleston, där Dylann Storm Roof pratade med vänner om att han skulle starta ett ”raskrig”, utan att någon tog honom på allvar, eller Sandy Hook-mördaren Adam Lanza, som bedömdes vara svårt psykiskt sjuk och samtidigt levde isolerad i ett hem med flera osäkrade vapen.

95 PROCENT AV gärningsmännen i amerikanska massskjutningar är män och den genomsnittliga åldern är runt 35. En klar

majoritet är vita, från medelklassen, socialt isolerade och har ett färskt misslyckande, till exempel i karriären eller i relationer, i bagaget.

Det är en mycket bred grupp människor. Att kunna avgöra vilka varningstecken som är tillräckligt allvarliga för att vidta åtgärder är en av de svåraste delarna av riskbedömningsprocessen. Rättspsykologen J. Reid Meloy, professor i psykiatri vid University of California, San Diego, har med sina kollegor i en färsk studie undersökt nio skolskjutningar i Tyskland och 31 studenter som hindrades innan de genomförde en eventuell skjutning. De hittade åtta vanliga varningsbeteenden.

– Ett av de viktigaste är planeringsbeteendet. Massskjutningar är inga impulsiva handlingar, utan de kräver mycket planering, säger J. Reid Meloy.

300 000

Så många dog av skottskador i USA mellan åren 2004 och 2013. USA har 319 000 000 invånare. På sajten Mass shooting tracker (shootingtracker.com) definieras en massskjutning som en attack där fyra eller fler personer skjuts (inte enbart dödas).

– Ett annat viktigt varningsbeteende är ”läckage”, att personen berättar för en tredje part om sina planer. ”Fixering” är ett tredje. Gärnings-

männen är ofta väldigt fixerade vid en person eller en fråga som de skyller alla sina problem på.

Mary O’Toole är en av USA:s ledande experter på massskjutningar och hon arbetade fram till pensionen 2009 som FBI-agent med gärningsmanprofilering. Hon var huvudförfattare till FBI-rapporten *The school shooter: A threat assessment perspective* (1999), som blivit ett standardverk om de varningstecken som kan hittas hos blivande massskjutare. Hon använder termen ”farliga orättvisesamlare” om en återkommande kategori av förövare.

– När de ser tillbaka på sina liv betraktar de sig som offer. De har länge känt sig nedtryckta, att folk inte respekterar dem

och att världen är emot dem. Därför hatar de världen, och ser våld som en rimlig reaktion på hur de tycker att de har behandlats av andra, säger Mary O’Toole.

– När det gäller mer välkända fall är egenskaper som jag har noterat hos gärningsmännen bland annat en allvarlig brist på empati, brist på ånger och en grandios självbild. Och själva utförandet av dådet präglas ofta av ett rovdjursliknande beteende, där gärningsmannen är lugn och samlad. Men de delar inte en och samma mentala sjukdomsbild – några är deprimerade och andra psykopater.

FOTO: ISTOCKPHOTO

FOTO: POOL/JT

JUNI 2015
Dylann Storm Roof sköt ihjäl nio svarta kyrkobesökare i Charleston, South Carolina.

Att gärningsmännen så ofta för en isolerad tillvaro gör det svårt att identifiera varningstecknen.

– Det är i regel människor som lever nära personen som först märker av oroväckande beteenden. Det rör sig ofta om beteenden som visar sig redan under de första levnadsåren, som bristande empati. Att lära familjemedlemmar att ta varningssignalerna på allvar och söka hjälp i tid är en stor utmaning. Det är svårt att ringa polisen när det gäller en älskad familjemedlem, säger Mary O’Toole.

ETT RISKBEDÖMNINGSINSTRUMENT som det visas allt större intresse för i skuggan av terroråd, som det i Paris i november 2015, är TRAP-18 (*Terrorist radicalization assessment protocol-18*), framtaget av rättspsykologen J. Reid Meloy. Modellen är en checklista över riskfaktorer som återkommer hos personer som ensamma utfört eller planerat terrorhandlingar, och översätts just nu till svenska av Henrik Belfrage, professor i kriminologi vid Linköpings universitet. TRAP-18 listar åtta riskbeteenden, bland annat förberedelse, fixering vid en fråga och identifikation med tidigare gärningsmän. Modellen innehåller också tio personliga kännetecken hos presumtiva gärningsmän, däribland moralisk upprördhet, koppling till en ideologi, beroende av den virtuella världen, avsaknad av kärleksrelationer, sexualisering av våld, liksom samband mellan psykisk störning och ideologi.

Att politisk övertygelse och psykisk ohälsa gemensamt kan trigga massskjutningar, framgår bland annat av attacken mot en *planned parenthood*-klinik (en kombination av

abortklinik och en amerikansk motsvarighet till en RSFU-klinik) i Colorado i november, där tre personer dödades och nio skadades. Gärningsmannen Robert Dear – en frenetisk abortmotståndare och självutnämnd ”krigare för bebisar” – har uppvisat beteenden som tyder på psykiska problem och genomgår just nu en rättspsykiatrisk undersökning. Men kopplingar mellan psykisk ohälsa och religiös eller ideologisk övertygelse hos presumtiva gärningsmän går enligt Henrik Belfrage inte att likställa med risken för att en massskjutning planeras.

– De är båda belagda riskfaktorer, och de överlappar inte sällan varandra. Dock är ingen av dem att betrakta som vare sig en nödvändig eller tillräcklig betingelse för planerade massskjutningar.

GRÄNSEN MELLAN ”massskjutningar” och ”terrorism” är omdebatterad. Men enligt J. Reid Meloy är skillnaderna, sett ur ett riskbedömningsperspektiv, små mellan ideologiska och icke-ideologiska massskjutningar.

– Allt mer forskning indikerar att den enda egentliga skillnaden mellan individer som betraktas som terrorister och andra massskjutare, är just att terroristerna är ideologiskt eller religiöst motiverade. Många gånger är själva taktiken och beteendet hos gärningsmännen desamma i båda kategorierna.

Även när det gäller hur stor andel av massskjutare som har psykiska problem är statistiken omtvistad. Men J. Reid Meloy menar att siffrorna är relativt höga.

– Tittar man på ensamma terrorister och massskjutare hittar man någon form av psykiska störningar i 30 till

35 procent av fallen. Massmordsforskning visar att 20 procent av de vuxna gärningsmännen är psykotiska, medan gärningsmän som är barn och ungdomar ofta är drabbade av paranoia och depression.

De många masskjutningarna har, trots att de står för en mycket liten del av det totala antalet dödsfall orsakade av skjutvapen i USA, lett till att många amerikaners vardag präglas av rädsla. När *New York Times* i december 2015 ställde frågan till sina läsare om hur ofta de tänkte på risken att bli skjutna, var responsen överväldigande. Över 5 000 läsare skickade in sina tankar i ämnet, och beskrev sin ångest över vardagsbeteenden som att åka tunnelbana, gå på bio och lämna av sina barn vid skolan. "Varje gång någon av mina studenter är missnöjd med ett betyg undrar jag om personen ska komma tillbaka och skjuta mig", skriver universitetsläraren Jan Arabas.

Det *copy cat*-beteende som masskjutningar har gett upphov till runt om i USA är särskilt oroväckande. Det talas om en så kallad "Columbine-effekt", att massmördarna Eric Harris och Dylan Klebold blivit hjältar och inspirerat nya potentiella gärningsmän, som noggrant studerar Columbine-attacken 1999. Deras spektakulära upplägg med en egen hemsida, ett manifest och grandiosa planer på att "starta en revolution" var paketerat för att skapa ett kändisskap. Den bisarra personkulten kring mördarna lever vidare på nätet. Enligt en granskning gjord av tidningen *Mother Jones* finns det 74 kända fall av skolskjutningar eller planerade skolskjutningar där Columbine-massakern fungerat som inspirationskälla.

Fenomenet är särskilt pro-

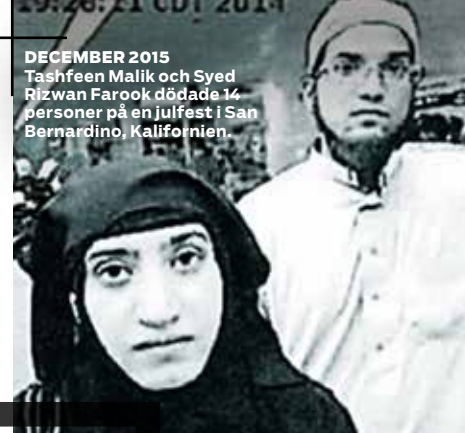
blematiskt i en era där sociala medier styr informations- och nyhetsflödet. J. Reid Meloy pekar på ett samband mellan ökningen av att människor dödas på offentliga platser och framväxten av Facebook och andra sociala medier de tio senaste åren.

– Sociala medier gör motiven omedelbart kända, och på bara några minuter blir gärningsmannen globalt omtalad.

Den eftersträvarde ökadheten uppnås på två sätt. Ett är via dödsstatistik – ju fler döda desto "bättre". Det andra är att göra något innovativt, som tv-reportern Vester Flannigan gjorde i Virginia i augusti, när han dödade två tidigare kolleger i direktsändning och laddade upp ett eget klipp av dådet på Twitter och Facebook, innan han begick självmord.

DET ÄR SVÅRT att mäta hur pass effektiv riskbedömning är som metod, och hur många av de stoppade planerade masskjutningarna som faktiskt skulle ha genomförts. Men just nu verkar det vara den kraftfullaste metoden som kan vidtas i USA. Enligt ett uttalande hösten 2013 från dåvarande justitieminister Eric Holder, stoppade FBI:s avdelning för riskbedömning 148 planerade masskjutningar på arbetsplatser, skolor och andra offentliga platser det året. Samtidigt har metoden sina brister – inte minst den tidsmässiga. Hur länge kan ett riskbedömnings-team övervaka och bearbeta en potentiell masskjutare?

I september 2000 fick en polis som arbetade på en gymnasieskola i Oregon tips om att den 16-årige eleven Erik Ayala sagt till en skolkamrat att han

19:26:11 CUT 2014
DECEMBER 2015
Tashfeen Malik och Syed Rizwan Farook dödade 14 personer på en julfest i San Bernardino, Kalifornien.

237
Så många föll offer för dödligt skjutvapenvåld i Sverige mellan år 2002 och 2014, enligt Brottsförebyggande rådet. Sverige har 9 600 000 invånare.

var trött på andra elever och skulle "ta med sig ett vapen". Två månader senare försökte han ta livet av sig. Efter en tid inom psykiatrin fångades han upp av ett riskbedömnings-team i Portland. Poliserna och psykologerna i teamet upptäckte flera varningstecken, bland annat att Ayala pratade mer om fantasier om att döda klasskamrater, att han försökt köpa ett vapen och att hans skolanteckningsböcker var fulla av ilska betraktelser om utanförskap. Riskbedömnings-teamet kom fram till att Ayala inte var akut farlig eftersom han inte hade tillgång till vapen. De höll nära kontakt med honom, och han fick regelbundna samtal med kuratorer. Hans depressiva drag avtog och när han tog examen 2002 ansåg teamet att hans situation var tillräckligt väl under kontroll för att deras uppdrag skulle kunna avslutas. Sju år senare, när han sedan länge förlorat kontakten med riskbedömnings-teamet, hade han fallit tillbaka i gamla destruktiva mönster och hade

FOTO: EPA/US CUSTOMS AND BORDER/TT

FOTO: ISTOCKPHOTO

också tillgång till vapen. I januari 2009 sköt han ihjäl två tonårsflickor och skadade sju i en kö till en nattklubb i Portland, innan han tog sitt eget liv.

KUNSKAPEN OM RISKBEDÖMNING på USA:s skolor, arbetsplatser och offentliga institutioner ökar stadigt liksom på många andra platser i världen. I Sverige har polisen visat intresse för TRAP-18-modellen, och på många sätt arbetar man precis som i USA när det gäller grunden för bedömningar, enligt Henrik Belfrage. I Sverige är skolattacker mycket ovanliga, och de med dödlig utgång kan räknas på fingrarna. Men i oktober 2015 chockades landet då 21-årige Anton Lundin Pettersson gick till angrepp med svärd och kniv på skolan Kronan i Trollhättan och

dödade tre människor i ett rasistiskt hatbrott. I efterhand har det visat sig att vissa varningstecken fanns hos Anton Lundin Pettersson. Han spridde högerextrema filmer på Youtube, isolerade sig, hade ett stort vapenintresse och kort innan attacken sa han till en släkting att "det är dags att slipa svärdet".

Trots modeller som TRAP-18 kan det vara mycket svårt att upptäcka en gärningsman i tid, men Henrik Belfrage har erfarenheter av att det är möjligt.

– De allra flesta läcker information i förväg. Det finns nästan alltid ett berättarbehov. Historiskt har de flesta inte riktigt tagit dessa personer på allvar, men jag upplever att det håller på att förändras.

2014 tog Skolverket fram ett material som ska guida skolpersonal i hur de ska agera

vid skjutningar och andra situationer med dödligt våld. Att masskjutningar är så pass mycket vanligare i USA än i Sverige handlar om vapentillgången, menar Henrik Belfrage.

– Jag har själv varit inblandad i riskbedömningar i Sverige, där det enda som saknats för de presumtiva gärningspersonerna har varit just vapen. Hade sådana funnits tillgängliga i dessa fall hade det utan tvekan blivit massmord.

Med över 300 miljoner skjutvapen utspridda bland USA:s invånare och ett starkt politiskt motstånd mot striktare vapenlagar, har amerikanska riskbedömare onokligen ett förödande handikapp.

I Modern Psykologi 3/2015 skrev Jonas Cullberg och Erik Augustin Palm om legaliseringen av cannabis i Colorado.